

Milleks meile ÕS?

3. osa

Jätkub mõttevahetus 2025. aasta õigekeelsussõnaraamatu teemal. Seekordses osas saavad sõna Tartu Ülikooli eesti fonoloogia teadur ja vana kirjakeele uurija **Külli Prillop**, Tartu Ülikooli Narva kolledži eesti keele võõrkeelena kaasprofessor **Mare Kitsnik**, Tartu Ülikooli läti ja eesti keele lektor ning tõlkija **Ilze Tälberga**, kirjanik, tõlkija ja toimetaja **Anti Saar**, tõlkija ja ajakirja *Looming* keeletoimetaja **Leena Tomasberg** ning Johannes ja Joosep Aaviku majamuuseumi arendaja, Tartu Kunstikooli ideeloomeõpetaja **Merit Karise**.

Kuidas hindate 2025. aasta ÕS-i? Kas ja kuidas seda kasutate?

Külli Prillop: ÕS 2025 on tõhus ja praktiline abivahend kõigile eesti keele kasutajatele, just nagu varasemad ÕS-idki on olnud. Eriti meeldivad mulle infomärgi järel esitatud soovitusel ja märkused. Kirjakeele ajaloo uurijana oleks mu töö kübeke lihtsam, kui selliseid kommentaare leiduks ka vanades sõnastikes. Minu silmis ongi uus ÕS ühtaegu nii tänapäevane töövahend kui ka tulevane keeleajaloo dokument. Olen rõõmus, et ÕS 2025 ilmus paberil – raamat säilib üle aegade ning loodetavasti jõuab ka viiesaja aasta pärast mõne uurija töölauale.

Kogemus vanade sõnastikega paneb mind paratamatult mõtlema selle üle, kui täpse pildi praegusest keelest annab ÕS 2025 aastasadade pärast. Mil määral võib tulevane uurija lähtuda väitest, et see sõnastik on koostatud kasutus- põhiselt?

Uue ÕS-iga seotud aruteludest on meelde jäänud põhimõte, et sõnatähen- dusi ei normita. Ometi pole alati selge, kuidas seda põhimõtet tõlgendada. Näi- teks sõna *keelekandja* juures esitab ÕS ainult tähenduse 'keelepeksja, tagarääkija', samal ajal kui ühendsõnastikus leidub ka tähendus 'inimene, kes valdab mingit keelt emakeelena'. Kas tuleks järeltada, et viimane ei ole kirjakeeles soovitatav? Või näitab vastava tähendusvihi puudumine üksnes seda, et ÕS ei püüa kõiki kasutus- viise ammendavalt kirjeldada?

Samalaadne küsimus tekib morfoloo- gias. Ei ole läbipaistev, millise põhimõtte järgi on mõni sagedane rööpvorm mär- gitud kõnekeelseks ja mõni teine sõnas- tikust päris välja jäetud. ÕS-is on näiteks esitatud kõnekeelse muutmiskiisina *mõru* : *mõruda*. Eesti keele ühendkorpuses (2023) on tõesti umbes kuuendik sõna *mõru* esi- nemisjuhtudest tüvevariandiga *mõruda* (arvestamata ainsuse nimetava käände vorme, kus *da*-silbi lisamine pole võima- lik). Kuid miks on ÕS-is kõnekeelsena esile toomata *likuim*- ja *likeim*-ülivõrre, mis koos moodustavad rohkem kui viien- diku kõigist *lik*-liiteliste omadussõnade sünteetilisest ülivõrdevormidest? Samuti esinevad väga sageli verbi *naasma* liht- minevikuvormid *naasesin*, *naasesid*, *naa- ses* jne, kuid neidki pole esitatud.

Järeldan, et kasutus- põhisel lähenemisel keelekorraldusele on mingisugused piirid. Ja on huvitav jälgida, kas põhjendused, miks need piirid on just sellised, nagu nad on, jäävad tulevaste uurijate avastada või saavad täiesti selgeks juba nüüd.

Mare Kitsnik: Olen ikka õigekeelsus- sõnaraamatut austanud, nagu ilmselt ena- mik eestlasi. Paber-ÕS-id kuulusid kunagi

enesestmõistetavalt mu raamaturiulisse ja leidsid ka kasutust. Tänapäeval kasutan ÕS-i vaid veebis ning sedagi üsna harva – tavaliselt siis, kui mõni otsing mind sinna juhatab. ÕS 2025-ni pole ma aga ausalt öeldes veel jõudnud.

Peamiselt kasutan Sõnaveebi ühend-sõnastikku ja Keeleõppija Sõnaveebi. Seda elkkõige oma töö tõttu, mis on seotud eesti keele kui teise keele õpetamise, tulevaste õpetajate koolitamise ning õppe- ja testimaterjalide loomisega. Teise keele õppijad kasutavad Sõnaveebi minu kogemuse järgi kõige sagedamini sõnade tõlkimiseks. Samuti on neile väga kasulikud näitelaused ning teadlikumad õppijad oskavad arvesse võtta ka esitatud vormiteavet.

Lisaks on Sõnaveebis õpetajatele mõeldud tööriistu. Tulevaste õpetajate koolitamisel on mul kasu näiteks tekstianalüsaatorist. Selle abil saab määrata, millisele keeleoskustasemele (A1–C1) sõnad ja vormid kuuluvad. Näiteks lasen tudengitel kirjutada õppijatele mõeldud teksti ja seejärel selle A2-tasemele kohandada. Algul tundub ülesanne lihtne, kuid tekstianalüsaator näitab kiiresti, et ka lihtsustatud tekstis leidub hulgaliselt soovitud tasemest raskemaid sõnu ja vorme. Tavaliselt tuleb teksti mitu korda ümber töötada. See on väga õpetlik kogemus. Kõrgemate tasemete õpetamisel võivad kasulikud olla ka Sõnaveebis pakutavad põhjalikud sõnaseletused ja keelekorpusest pärinevad näitelaused.

Üks sõnastik, mille võiks Sõnaveebi lisada, on noortekeele sõnastik. Viimasel ajal olen juhendanud mitut magistritööd, milles luuakse tekste ja ülesandeid teismeliste eesti keele kui teise keele õppijatele. Sageli tekib küsimus, kuidas kõlaks mõni lause või väljend päriselt tänapäeva noore suus. Sellele ei oska alati vastata ka noored õpetajad. Noortekeel muutub väga kiiresti ning veebipõhises sõnastikus oleks võimalik neid muutusi pidevalt kajastada.

Kokkuvõttes arvan, et teise keele õppijad ja õpetajad ei ole ÕS-i peamine siht-rühm. Keeleõppija jaoks on kõige olulise-mad sõnade tasemekohased tähendused, süsteemsed kasutusnäited ning teave vea-ohlike vormide kohta. ÕS-i normingud muutuvad nende jaoks võib-olla kasuli-kuks alles kõige kõrgematel keeleoskus-tasemetel.

Ilze Tälberga: Ma ei kasuta ÕS-i eraldi, vaid eelistan Sõnaveebi, kuna see koondab eri sõnastike infot – on huvitav ja kasulik uuritava sõna kohta palju lisainformat-siooni saada. Väga mugav on see, et kohe paremal pool on antud sõnavormid, nende all liitsõnad, sarnased sõnad, etümoloogia, tõlkevasted jne. Sõnaveeb on väga mitme-kesine.

Kasutasin ÕS-i ainult enne Sõna-veebi tulekut, kuid ei tundnud end seda tehes kunagi mugavalt. Kõige häirivam oli sõnaselgituse esitus: näitelauseid oli palju, need olid üksteise järel ning lauseid ja sõnu oli raske eristada. Mida mitme-kesisemate tähendustega sõna, seda roh-kem oli näitelauseid. ÕS ei andnud seega piisavalt head ülevaadet. Sõnaveeb on seevastu visuaalselt kasutajasõbralik – vär-vide ja fontide tasakaal on paigas. Üldpilt ei lähe liiga kirjuks ja peale vajaliku info võib avastada teavet, mida ei oleks osanud otsidagi.

Sõnaveebi kõrval kasutan ka süno-nüümi- ja etümoloogiasõnastikku, kui on vaja vaadata spetsiifilisi sõnu. Kui tõlkimi-sel või õpetamisel tekib keelelisi küsimusi, uurin vahel lisaks, mida internet kostab, et näha, kas mind huvitavaid sõnu, fraase või väljendeid ka tegelikult kasutatakse. Samuti küsin arvamust inimestelt, kes on mu ümber. Kui on vaja mõnes keele-küsimuses väga kindel olla, küsin nõu minu hinnangul kõige autoriteetsematelt keeleinimestelt, kes on kas kogenud keele-toimetajad või keeleteadlased.

ÕS-i olemasolu on minu kui lätlase jaoks siiani mõnevõrra harjumatu. Kui hakkasin 2004. aastal Tartus eesti keelt õppima, kuulsin ÕS-ist kui mingist pühast graalist. Iga korraliku, endast lugupidava eestlase kodus pidi olema paber-ÕS. Kui hakkasin eestlastele läti keelt õpetama, küsiti minult, kust saaks osta läti ÕS-i. See küsimus pani mind kohmetuma, sest ma polnud sellisest sõnaraamatust varem kuulnudki. Eestlased imestasid, kuidas meil siis ÕS-i ei ole. Mina vastasin väga lihtsalt: „Me teame, kuidas sõnu kirjutada.” Veidi arrogantne vastus küll (muide, pidin Sõnaveebist üle kontrollima, kas sõnas *arrogantne* on üks või kaks *r*-i), kuid kuigi tol ajal oli olemas läti keele õigekirja- ja õigehäälussõnastik („Latviešu valodas pareizrakstības un pareizizrunas vārdnīca”, 1999), ei olnud see selline fenomen nagu ÕS. Lätis kasutatakse tänapäeval kõige enam veebipõhist üldsõnastikku aadressil tezaurs.lv.

Mulle tundus kummaline, et ÕS-i võib kasutada lõpukirjandi kirjutamisel – see oleks justkui spikerdamine. Samas saan sellest hästi aru. Minagi ei tea siiani alati, kuidas eesti sõnu kirjutada. Hea, et ÕS on olemas.

Anti Saar: Olen ilmselt juba liiga vilunud keelekasutaja, et mul igapäevaselt ÕS-i järele tarvidust oleks. Kirjutades ja tõlkides kasutan eestikeelsetest leksikonidest ainult sünonüümisõnastikku, mille käepäraseim versioon tundub olevat Asta Õimu koostatatu aastast 2007. Õnneks pole seda veel veebist maha võetud. EKI 2025. aasta ühendsõnastik annab sõnadele küll sünonüüme, aga millegipärast vähem kui too varasem. Ühendsõnastiku rubriik „Sarnased sõnad” tekitab minus pigem kimbatust. Ma ei taipu, mis laadi sarnasuse alusel sõnad sinna on rühmitatud. Aeg-ajalt pean kontrollima ühe või teise sõna muuttüüpi, selleks on ühendsõnastik hea.

Toimetajatöös kasutan peamiselt kaht leksikoni: „Eesti keele seletavat sõnaraamatut” (2009) ja ÕS-i varasemat, 2018. aasta versiooni. Ikka ju tuleb ette, et pead mõne sõna väljavahetamist serval viitega põhjendama. Miks ma siis uuele ÕS-ile ei viita? Toimetajana võin endale ehk lubada trotslikku seisukohta näiteks paronüümide „vabakslaskmise” suhtes. Ma ei pea ennast neis küsimustes konservatiiviks, küll aga leian, et kui kasvõi¹ ühes kohas soovib autor kasutada sõna *muuhulgas* tähenduses ’muide’, siis tuleb liitsõna poolitada neis üheksas kohas, kus ta kasutab seda tähenduses ’kõige muu hulgas’.

Niisiis pean tõdema, et 2025. aasta ÕS-i kui kirjakeele uusimat normi kasutan vaid lastega Scrabble’it mängides.

Leena Tomasberg: Ma ei kasuta uut ÕS-i ja vaevalt et hakkangi kasutama, kõik selles sisalduv on olemas ka EKI ühendsõnaraamatus (ÜS) või sellest järeldatav. Minu ÕS-i-vajadusi rahuldab täielikult 2018. aasta sõnaraamat, mis avaneb vaikimisi mu lemmikus sõnaraamatute portaalis e-keelenõu, kus üheainsa liigutuse peale tulevad nähtavale eri allikad: normatiivne ÕS oma õige- ja heakeelsussoovitustega, keelekasutatust kirjeldav seletav sõnaraamat, mille kirjanduslikud näitelauseid on sageli osutunud ootamatult inspireerivaks, võõrsõnade leksikon, etümoloogiasõnaraamat – kasutaja otsustab, millises olukorras millist keeletasandit eelistada.

Selle portaali praegust soikujäämust korvab ühendsõnaraamat, kus elu kihab ja keeb. Esialgsesse ehmatavasse kaosesse on korda loodud ning kiiduväärset on muudki: hõlpsasti haaratavad naaber-sõnad, sünonüümid ja sarnassõnad eraldi otsinguta sealsamas, muutevormide esitus tabelleis. Ohtralt on lisandunud kõnekeele-

¹ Kasvõi selle sõna kirjaipildist on näha, et pole ma mingi tagurlane.

ja slängisõnu – ilmne märk veebiallikail põhineva ühendkeelekorpuse kallutatusest kõnekeele poole.

Blogid, foorumid ja muud veebipostitused, mis moodustavad suure osa ühendkorpuse sisust, võivad küll kuuluda kirja-keele alla kirjutatud teksti mõistes, ent olemuselt on see spontaanne, kõnekeelega sarnanev väljendus. Ka päeva- ja öhtulehtede tekstid, mida on samuti üksjagu korpusesse võetud, läbivad ajasurve tõttu vaid kiirtoimetamise (võimalik, et seal esineb ka masintõlkelist materjali; toorevõitu otsetõlget inglise keelest ja hulganisti moekeelendeid leidub aga kindlasti). Kahju, et kõige keeletundlikum ja -teadlikum kasutusvaldkond, ilukirjandus, on ühendkorpuses esindatud marginaalsel määral ega ole seega kuigivõrd jõudnud ka ÜS-i. Sealsed näitelaused ongi napid-nudid ja igavad.

Nii või teisiti, kirjandusliku kallakuga vana seletav sõnaraamat ja uus kõnekeelsem ÜS on mu meelest mõlemad keelekasutust kirjeldavad sõnaraamatud. Kui ÕS-ile mingit kohta näha, siis võiks tema osa olla justnimelt suunata, soovitada, normida, võinuksime seega jäädagi ÕS 2018 juurde! Miks korrata olemasolevat, saati veel nigelamal kujul?

Sest ÕS jääb ÜS-ile alla kõiges: nii kasutusmugavuselt (muutetvormide esitus) kui ka märksõnade ja info hulgalt (tähen-duste selgitused, näited, sünonüümika). Lisaks torkab silma, et suur hulk varasemaid heakeelsussoovitusi tühistavaid ÜS-i selgitusnuppe on üksüheselt ÕS-i üle võetud, küll ähmasemal kujul ja omamoodi soovitusteks vormistatult. Raske ette kujutada, et kellelgi neist abi oleks. Soovitaja ja suunaja rollist välja astudes aitab ÕS kaasa sellele, et niigi üsna vähe eristuvad keeletasandid – normitud kirjakeel ja vabam keelepruuk (tava- või argikeel) – sulavad üha enam ühte.

Ilmselt ei pea ükski kirjandustekstide toimetaja siiski ÕS-i/EKI leebeid sõnavalikusoovitusi igas olukorras sobivaks ja ainukehtivaks. Kirjanduses on alati kõik võimalik, kõrgstiilist vulgaarsusteni, arhailisest keelendist kõige uuema või sootuks leiutatuni, normingukohasest sõnastusest kõige pöörasema keelevallatuseni. Rohkem huvitavat, isikupärast keelepruuki ainult ootaks! Reeglite olemasolu annab võimaluse neid mänguliselt eirata, loob tausta, millelt lugejagi seesugust eristumist tajub. Seal, kus keel on kunstilise kasutuse tööriist, on toimetaja töös hoopis teised kriteeriumid: eeskätt aidata kaasa, et autori-, jutustaja- või tegelashääl kõlaks veenvalt, pääseks mõjule nii, nagu kirjutaja on seda soovinud.

Kui nüüd aga inimkirjutajal on mõistlikum otsida oma keeletunde tuge kõikvõimalikest muudest keeleteabeallikaist, olgu selleks ÜS või EKSS või keelekäsi-raamatud, vahest hakkab siis ÕS-i kasutama kirjutav masin, suur keelemudel, kui anda talle korraldus kasutada normitud kirjakeelt?

Merit Karise: Mu Tallinna kodus on 2006. aasta ÕS, Saaremaa kodus 1999. aasta oma. 2025. aasta ÕS-i ostmist arutasime eesti filoloogist emaga ja see jäi ostmata, kasutame 2018. aasta ÕS-i veebiversiooni. Aavikute majas on aga Johannes Aaviku sõnastik, mida tasub iga päev avada, sest seal leiab sõnu, mida ma veel ei tea.

Mis mõtteid on tekitanud ÕS 2025-ga seotud avalik arutelu? Kas mingi oluline aspekt on jäänud välja toomata?

Külli Prillop: Eesti kirjakeele ajalugu on pikk ja peetud on juba nii palju vaidlusi, et tahes-tahtmata tuleb praeguseid vastakaid sõnavõtte jälgides meelde mõni vana. Arutelud selle üle, milliste meetoditega setitada kogu keelekirevusest välja see eesti

keel, mis oleks parim võimalik eesti kirja-keel, on kestnud aastasadu.

Juba Heinrich Stahl kirjutas oma keeleõpetuse eessõnas 1637. aastal: „Ma olen veendunud, et ma talupoegadele küllalt tähelepanelikult suhu olen vaadanud ega ole midagi kirja pannud, mida nad mitte päris kindlasti ei tarvitaks.”² Siiski esitas ta vormid, nagu *loema* ja *lügen*. Astmevaheldus näis talle laiskuse ilming. Stahl pani ausalt kirja nii klusiiliga kui ka klusiilita tüvevariandid – otse rahva suust, aga ikkagi valesti. Ta nägi varieeruvust, kuid ei näinud, et see on tähenduslik.

Võrdlus Stahliga on pannud mind mõtlema, et äkki ka praegu, kui uurime suuri keelekorpusi, soovides viia norminud tegeliku keelekasutusega vastavusse, jätame midagi olulist tähelepanuta. Stahli eksimus näitab, et andmete olemasolu ei taga õigeid järeldusi.

Võrdlusainet ja äratundmist pakub ka vaidluste kulg. Millegipärast on sageli läinud nii, et peale pole jäänud mitte keeleteadlaste, vaid kooliõpetajate, ajakirjanike ja muude kultuuriinimeste seisukohad. Näiteks doktor Mihkel Veske kaotas lausa kaks suurt lahingut. Esiteks, tema teaduslikult põhjendatud ja igati süsteemse eestipärase kirjaviisi kohta ütles keegi kooliõpetaja, et „[k]eele uurijad üksnes tarvitagu oma keskes ja uurimise kirja-des niisuguseid uuendusi”³ ja sinnapaika Veske kirjaviisi kahjuks jäigi. Teiseks, ignoreerides Veske teaduspõhist juttu, et noomenite naissooliide läheb eesti keele loomusega vastuolla ja et kultuurkeel võib olla ka ilma selleta, leiutati rõhusüsteemiga vaevu sobiv liide *-mma*.

Võib-olla see, miks keeleuurijate teadmised ja praktikute ootused nii sageli üksteisest lahu lähevad, ongi üks aspekt, millele tasuks rohkem mõelda.

Mare Kitsnik: Ma ei ole ÕS-i avalikku arutelu küll süsteemselt jälginud, kuid selles kõlanud arvamused on minuni ikka jõudnud. See, et me nii kirglikult oma keele üle arutleme, näitab, kui oluline eesti keel meile on. Samas torkab silma, et suurem osa arvamusi on mõjutatud traditsioonilistest põhimõtetest keelekorralduse ja -normide kohta. Paljud inimesed on tulnud koolist teadmisega, et eesti keele oskus tähendab õigekirja tundmist, paarikümne veaohtriku paronüümi (nt *õigesti-õieti, järele-järgi*) valdamist ning teadmist, et peab ütlema *kellelegi*, mitte *kelleligi*.

Palju vähem räägitakse koolis tänapäevastest seisukohtadest inimkeele olemuse ja kasutuspõhise arenemise kohta, kuigi neid teemasid on vahelduva eduga püütud õppekavasse lisada. Keelt mõistetakse endiselt sageli rangete normide koguna, mõtestamata, kuidas sõnad, vormid ja väljendid tekivad ning kuidas normid kujunevad. Samuti on oluline õppida tajuma, kuidas keelekasutus muudab teksti mõju ning mis olukorras ja suhtluseesmärgil mis keelendeid kasutada. Palju keerukam kui üksiksõnade ja vormide tundmine on seejuures lause- ja tekstimoodustus. Seda teadmist ei ole võimalik sõnaraamatusse suruda ning see areneb suuresti keelt kuulates ja lugedes ning kasutades.

Sellistest üldrahvalikest aruteludest on kasu, kui need avardavad inimeste arusaama keele olemusest ja pidevast muutumisest ning normide tähendusest. Mulle meeldivad väga näiteks Kõnetoru sotsiaalmeediakanalid, kus keeleteaduse tänapäevaseid seisukohti tutvustatakse väikeste, tavalugejale arusaadavate ja vaikimate tekstide kaudu. Neis selgitatakse

² H. Stahl, Sissejuhatuseks autorilt. Tlk K. Ross. – See kuningas sest auvust, põrgukonn ja armutaim. Eesti keelemõte 1632–1732. Koost K. Tafenau, K. Ross, A. Pöldvee. Tallinn: EKSA, 2023, lk 63–64.

³ Vt Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, lk 25.

näiteks, kuidas mõni sõna või väljend on eesti keelde jõudnud ning miks normist erinev vorm ei ole tingimata „vale”, vaid võib peegeldada keele loomulikku muutumist.

Mõnele inimesele ei meeldi Sõnaveeb, sest seal ei ole ainult nn õige keel, vaid ka muud sagedasti kasutatavat. Ent just see annab parema arusaamise keele kujunemisest. Samuti on tänapäeval kindlasti vajalik, et digitaalsed keeleressurssid võimaldaksid eesti keelel maailma arenguga kaasas käia. Seni on see üsna hästi õnnestunud.

ÕS-i tuleviku kohta mul kindlat seisukohta ei ole. Ilmselt võiks see tulevikus rohkem sulanduda teiste keeleressursside hulka, et kasutaja saaks samast kohast kätte nii üldise info mingi keelendi tegeliku kasutuse kohta kui ka vaadata kehtivat normingut. Samuti võiks ühendressurssist olla võimalik liikuda eri kasutajarühmadele mõeldud abivahendite juurde, näiteks eesti keele kui teise keele õppijate taseme põhiste (A1–C1) keskkondadesse.

Ilze Tälberga: ÕS 2025 arutelu jäi muidugi silma see, et mitmed sõnad on sellest välja võetud ja uusi sõnu on lisatud. Sellest tulenesid nii sotsiaalmeedias kui ka ajakirjanduses arvamused selle kohta, millised sõnad kõlbavad sõnastikku ja millised mitte. Kuna kõiki võimalikke sõnu ei ole otstarbekas ÕS-is esitada, on arusaadav, miks tehakse valikuid. Samuti muutuvad ajad, sõnavara vananeb ja uusi sõnu tuleb peale, seega on muutused vajalikud.

Mulle tundub, et Eestis valitseb teatud keelevabadus, mis haakub põhjamaise sõnavabaduse tunnetusega: meil on küll reeglid ja kokkulepped, kuid samas ka vabadus ise otsustada, mida ja kuidas öelda. Inimesi on palju ja erinevaid ning kalduda võib mõlemasse äärmusesse: ühel pool on korralikud keelereeglite järgijad, kes erandeid ei aktsepteeri, ja teisel pool

noor põlvkond, kes kirjutab näiteks *õsnaga* või *pole mul kedagit*. Leidub neidki, kes pole kindlad, kas õige on *kellegagi* või *kellegiga*, kuidas kasutada *järgi* ja *järele* ning mis on selle asja nimi, mis seisab pliidi kohal ja imeb auru.

Kuulen kogu aeg, et keel muutub ja seda peab aktsepteerima, kuid paljud ei taha seda teha, sest muutus on hirmus. Kui keel muutub, siis, vabandust väga, samahästi võiks ka sõna *liiderlik* tähendada 'liidri omadustega inimest'. Keel on elav organism ning inimeste keelekasutust ei saa täielikult kontrollida ega piirata. Grammatikat on vaja selleks, et me üksteisest aru saaksime, kuid seal, kus on süsteem, on ka kaos.

Anti Saar: Uue ÕS-i ilmutamine tekitas avalikkuses, peamiselt some, tõesti üsna korraliku mürgli. Võiks justkui rõõmutada (et inimestele emakeel korda läheb), samas ka kurvastada (et arutelu raskuspunkt jäi roppuste lubatavuse tasemele). Igal juhul on mäss mistahes normeerimise, fikseerimise või kanoniseerimise vastu kultuuris selle kultuuri elujõu kinnitus. Keel ei püsi ju pudeliski paigal! Kui iga kõneleja näeb emakeeles peegeldumas iseennast, siis on ju paratamatu, et keskmistav momentülesvõte mõjub talle moonutavana. Tema ainukordsust ei ole arvesse võetud! Niisugune, vahest mõneti arvitavastilik hoiak tundub mulle iseennast õõnestav – mulle, kes ma ometi igasugu keelemängurlust naudin ja oma loomingus viljelen. Aga siin ongi konks: kui keelenorm satub ohtu, satuvad ohtu ka kõik idiolektid, sest nad kaotavad reljeefi, ei paista enam silma, ei hakka enam kõrva.

Samas on selge, et normatiivsel sõnastikul ei saa olla ainult monumendi või ajaloolise dokumendi väärtus. Taotletakse ju ometi seda, et kõneleja või kirjutaja end keelenormis ära tunneks, et tal sellest elus ka tolku oleks. Kasutuspõhine keele-

korraldus, millest uus ÕS juhindub, näib veel enam eeldavat, et tagatud on sõnastiku perioodiline uuendamine. Ei või iial teada, milline moesõna jääb käibele, milline aga leksikoni raiutuse kiuste unustusse vajub. Võiks ju arvata, et ajakohastamine tuleks jätta sellise platvormi hooleks, nagu on nüüdne ühendsõnastik, kui aga suudetakse palgal hoida spetsialiste, kes kätt pidevalt keele pulsil hoiavad. See on hea ja tänuväärne, aga sellest ei piisa. Sest siin on järgmine konks: sõnaraamat ei pea olema autoritaarne, küll aga autoriteetne. Nagu president, kellest ametisse astudes tehakse üksainus paraadportree, mis igas riigiasutuses lasteaedadest omavalitsusteni seinale riputatakse. Kui tuleb uus, tehakse uus. Aga ka vana kohta öeldakse endiselt *president*.

Leena Tomasberg: Palju on juttu olnud n-ö tähenduse normimisest ja selle mõttekusest või mõttetusest. Üksiti vaadates ei riiva mõnigi varem halvemaks tunnistatud vorm minu isiklikku keelekõrva, näiteks *kostuma* tähenduses 'kostma', *kaasaegne* tähenduses 'tänapäevane', *taaskord* / *taaskord* jne. Tarbetu ületuletusega (nt *kohe-selt*, *taaskordselt*) on pisut teisiti: mu meelest aitab see kantseliitlikule väljendusele kaasa. Paronüümidel vahetegemine võiks näidata keelehoolast pruuki, pisut rahvalikumana mündi annab *õieti* (pro *õigesti*) või *järgi* (pro *järele*) jne. Kas peame enam taunima vene keele mõjulisena *vaata-mata*-tarindit, kui vene keele mõjuväljast oleme nüüd niigi väljas? Pigem võiksime pisut tõkestada inglise keele pealetungi, otsetõkelisi sõnamoodustisi ja väljendeid – need tulevad niigi. Osutagem neile kas või sümboolselt vastupanu, piirates nende avasüli vastuvõtmist sõnastikku.

EKI on rõhutanud, et kirjakeel ei tohi kasutusest liialt eemalduda. Mu meelest on suur liialdus väita, et eesti keeles oleks midagi sellist juhtunud. Eesti keel

oma väikese ja laias laastus homogeense kasutajaskonnaga on niigi väga ühtne, eri keeletesandid eristuvad vähe, puuduvad sotsiolektid, vähemuskeelte mõju (nagu Saksa türklastel on omaenda saksa keel või endiste asumaade elanikel või teistel sisse-rännanutel oma prantsuse keel). Erinevus rikastab, ka keelepilti. Praegune ühtlustamine-võrdsustamine aga kaotab eristusi.

Lisaks tähendustele on suurem vabaduse (otsustamatuse) määr ka õigekirja küsimustes: algustähe ortograafias, kokkulahekukirjutamises jne. Kui loen, et nüüd on „normingukohane” kirjutada nii *igavene linn*, *Igavene Linn* kui ka *Igavene linn*, siis olen päris nõutu, kiiremas korras pöördun abi saama EKI teatmikust. Kokkulahekukirjutuses on niigi palju varieeruvust, milleks seda veel juurde tekitada (*kogu aeg* / *kogu aeg*, ei ole ma ka mõistnud, miks tunnistati, küll juba varem, kirjakeelseks sidekriipsuta *võibolla*; varsti võib-olla ka *enamvähem*, *aegajalt* ja *niiöelda*)?

Aga kas pole see kõik mõttetu pisi-asjade kallal norimine, kui oleme hoopis suuremate ja hoomamatute muutuste ees, ka keeleelus? Suured keelemudelid kirjutavad, loevad, tõlgivad juba praegu; masintõkelised tekstid ümbritsevad meid tahes-tahtmata, murendavad keeleergast taju, loomulikku keeletunnet. Küllap varsti kajastab ühendkorpus ja kasutuspõhine keelekorraldus masinate „loomulikku keeletaju”. Ja me ei tea, mida toob päris AI. Muutumatu ÕS on justkui tamm kõige tundmatu ees.

Merit Karise: ÕS-i avalikus debatis tekitas enim mõtteid keele kui kaitset vajava abitu olendi ja omasoodu kujuneva elus-organismi vastandus, milles tundus kaduvat me ühine väärtuspõhine kokkulepe nimega eesti elurikkus, nagu seda näiteks 80 kodumaise teoliigi puhul mõistame. Hispaania teetigu hävitab me toidu, tõrjub välja kohalikud teoliigid, levitab haigusi

ja paljuneb plahvatuslikult. Kui guugeldasin telefonis „eesti tigu”, viis üks esimene linke mind keskkonnaministeeriumi lehele võõrnalkjatest,⁴ kelle „ohjamisega [tuleks] tegeleda järjepidevalt ja koostöös kogukonnaga”. Hispaania teetigude kohta seisab seal, et „nalkja kiiret levikut on soodustanud muutused maaharimisviisides [jpm]” ning tema „munad on väga sarnased väetisegraanulitega, mistõttu ei ole neid lihtne istikute mullapallides kiirelt tuvastada”.

Kas samamoodi võiks kusagil olla, olgu see veebi-ÕS või ÜS, tegelikku keelekasutust kirjeldavad näited koos EKI tuvastusega, mis on neis eesti- ja mis võõrapärane? Analüüsid, et mille mõjul keel muutub, näiteks miks on hakanud umbes 30-aastased ütleva *ikkagi* asemel *ikkagist*? Ja miks ei külastata enam *näitusi*, vaid *näituseid*, ei omandata *teadmisi*, vaid *teadmiseid*? Ning kas ei võiks sõnastikes olla EKI tehtud muudatuste ajajoont? Kui me ühine eesmärk on teadlik keelekasutaja, võiks teadlikkus hõlmata infot keelemuutuste tausta kohta.

Ja kas polnud tegelik põhiküsimus ÕS-i debatis, et kuidas on eesti looduse elurikkuse hoidmine enesestmõistetav ühine riiklik ja kogukondlik ettevõtmine, ent eestipärase keele elurikkuse hoidmine justkui enam mitte? Kuidas inimesed ümberingi räägivad, kuulen ja näen iga päev, küll aga otsin keelekasutaja, keelehuvilisest õpetaja ja keelemuuseumi arendajana tikutulega taga eestipärase elurikkust ja ootan pikisilmi (veebi)sõnastikku, kust leiaksin kõrvuti kirjakeele- ja murdesõnad näitelausetega neilt eesti keele teadlikelt kasutajatelt, kelle jaoks on keel oluline iga-päevane tööriist ja kelle töö tulemus osutub suurema tõenäosusega kodumaiseks

väetisepalliks kui võõrnalkja munaks: kirjanikelt, luuletajatelt ning näiteks Keeles ja Kirjanduses, Sirbis, Loomingus, Vikerraades ja Akadeemias kirjutajatelt. Oleks rõõm leida ühe klikiga laused, kus näiteks Lydia Koidula ja Eva Koff on 150-aastase vahega kasutanud sõna *lehkama*. Kes on sõnastike sihtrühm, mida ta vajab ja ootab, kas akent eestipärasesse elurikkusse või vaesestuva kõnekeele peegeldust? Kuidas saaks selgelt näha ja kuulda, et keeleteadus ja keelekorraldus tegutsevad nagu loodusteadlane ja aednik sama eesmärgi ja väärtuse, eestipärase elurikkuse nimel?

Nagu näha, ei räägi ma kaitsest, vaid väärtustamisest, mitte normeerivast ÕS-ist ega kirjeldavast ÜS-ist, vaid inspireerivast ja innustavast EEK-ist – elurikka eesti keele keskkonnast või käsiraamatust, kus on koos EKI kaasajastuv seletav sõnaraamat ja eesti keele käsiraamat, kus on selgelt kirjas halvem ja parem (või teadlik ja mitteteadlik) kasutusvariant. See ei segaks ju kellelgi ikkagist teadmiseid omandada.

Muide, eesti kirjanike sõnavara, fraseoloogismide jt keelendite sõnastikest unistas ka Johannes Aavik: „Selle teostamist peaks õhutatama, juhutama ja koordineeritama sellekohasen eriasutusen. Emakeele Selts on seda asja ajand loiusti ja pääliskaudselt. Praego on selle tegevuski soigus. Vaheajal aga võiksid seda üksikisikod teha omal algatusel ja omaks eralõbuks üksikote kirjanike või väljaannete kallal.”⁵ Emakeele Seltsi liikme ja Johannes Aaviku muuseumi kui keealase eriasutuse arendajana peangi plaani ise öla alla panna ning koos Johannes Aaviku Seltsiga välja anda Aaviku täieliku sõnastiku me kirgliku keeueuendaja 150. sünniaastapäevaks 2030. aastal.

⁴ Vt <https://www.keskkonnaamet.ee/elusloodus-looduskaitse/voorliigid/voornalkjad>

⁵ J. Aavik, Ideepe. Johannes Aaviku ideede päevik. Koost, toim H. Vihma. Tallinn: TEA Kirjastus, 2010, lk 27.